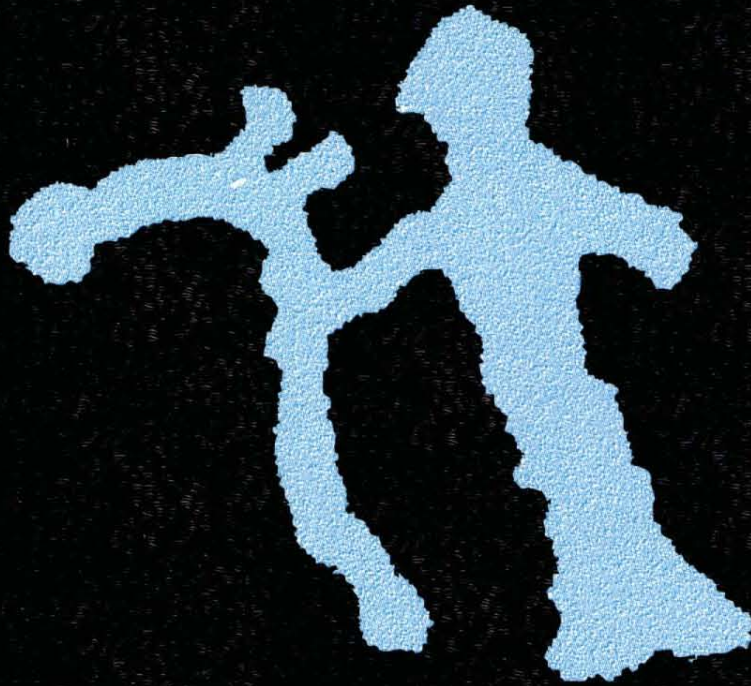

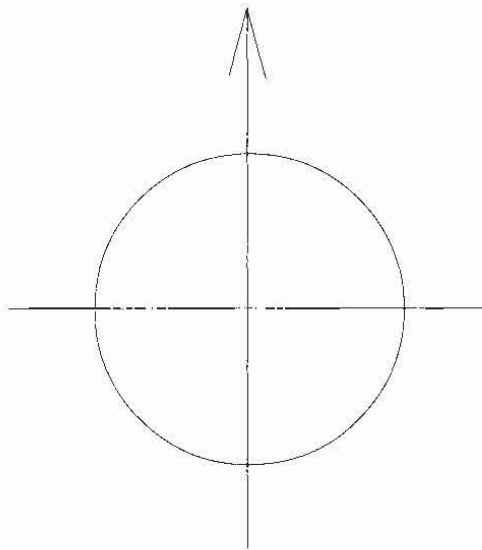
ARKEOLOGI I NORR 6/7
1993/94

ARKEOLOGI I NORR

6/7

1993/94

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Lars Forsberg

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet,
Stockholm

Figuren på omslaget från hällristningarna vid Nämforsen, Ångermanland

ISSN 0284-558X

Printed in Sweden by

Nyheterernas Tryckeri KB, Umeå 1996

Innehållsförteckning

<i>Lars Forsberg</i> Förord	5
<i>Berit Andersson</i> Tolkning av en mesolitisk boplats med sammanfogning av avslag och bruksskadeanalys	7
<i>Erik Sandén</i> Sävar 202, en kustboplats från äldre bronsålder i Västerbotten	23
<i>Lena Holm</i> Undersökning av en boplats från yngre stenålder i södra Norrlands kustland	33
<i>Leif Jonsson och Helen Wallander</i> En jakt- och fiskebosättning i Hälsinglands skärgård under yngre stenålder Osteologisk undersökning av brända ben från Raä 127, Jättendals sn.	51
<i>Lennart Falk</i> Historisk och förhistorisk kvartsbrytning i Norrland	59
<i>Jan-Erik Wallin</i> Ekonomi och bebyggelsemönster vid Övre Norrlands kustland under bronsålder och förromersk järnålder. Resultat av pollenanalyser	101
<i>Lillian Rathje</i> Järnålderns kognitiva strukturer i norra Ångermanland och södra Västerbotten	117
<i>Tove Hjørungdal</i> En gammal historia. Arkeologins mans- och kvinnogravar	145
<i>Lars Forsberg</i> Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria	165

En jakt och fiskebosättning i Hälsinglands skärgård under yngre stenålder Osteologisk undersökning av brända ben från Raä 127 i Jättendal sn, Hälsingland

Abstract

An osteological analysis of the bone material from a Middle Neolithic site from Jättendal, Hälsingland is presented. The analysis concerns the material from the excavations in 1994. The composition of species suggest that winter sea fishing has been important for the inhabitants of the site. Also seal hunting has been of importance. The possibility exists that sealing has been performed during the late winter. The lack of large game animals living in the forest suggest that the site has been a specialized hunting and fishing site.

Undersökningen av den mellan-neolitiska bosättningen i Jättendal har resulterat i ett stort benmaterial. Samtliga benfragment är brända, inga obrända ben har bevarats i den sura jorden. Vi presenterar här preliminära resultat av den osteologiska analysen av benen från utgrävningen 1994. Analysen av 1995 års fynd är ännu inte avslutad och kommer att presenteras senare. I den föreliggande undersökningen har Wallander (1995) behandlat benen av däggdjur och fågel samt några fiskben, medan Jonsson (1995) behandlat resten av fiskbenen.

Minst 13 arter av ryggradsdjur har identifierats varav 9 till art och 4 till släkte eller familj.

Gädda (*Esox lucius* Linnaeus, 1758)

Sik(-ar) exklusive siklöja (*Coregonus* Linnaeus, 1758, excl. *C. albula* Linnaeus, 1758)

Id (*Leuciscus idus* (Linnaeus, 1758))

Lake (*Lota lota* (Linnaeus, 1758))

Abborre (*Perca fluviatilis* Linnaeus, 1758)

Rötsimpa (*Myoxocephalus scorpius* (Linnaeus, 1758))

Hornsimpa (*Trigloporus quadricornis* (Linnaeus, 1758))

Plattfisk? (Pleuronectiformes?)

Hönsfågel (Tetraonidae)

Smågnagare (Rodentia/Microtinae?)

Bäver (*Castor fiber* Linnaeus, 1758)

Gråsäl (*Halichoerus grypus* Linnaeus, 1758)

Vikaresäl (*Phoca hispida*)

Kommentarer till de identifierade arterna

Gädda, *Esox lucius*

En av våra mest spridda fiskarter i sötvatten, men är också brackvattenslevande i Östersjöns kustområden. Lever i både i kallare och varmare vatten och var en av de tidigaste immigranterna under istidens avslutningsskede. Vanlig i de inre skärgårdarna. Går in på grunda, snabbt uppvärmda, bottnar för att leka vid islossningen. Kan i området bli över meterlång och väga över 10 kg (Rosén 1920).

Sik, *Coregonus* sp. (cf. *C. lavaretus*)

Man har ännu inte enats om sikarnas systematik och det råder förvirring i deras vetenskapliga namngivning (se t.ex. Svärdson 1979, Wheeler 1978 och Lelek 1987). Den viktigaste artskiljande karaktären är antalet gälträfsänder vilket inte kan iakttagas i arkeologiska material. I det Baltiska området (d.v.s. Östersjön) och dess tillflödesområden kan siklöjan (*Coregonus albula* Linnaeus, 1758) särskiljas från övriga arter i släktet på externa morfologiska karaktärer. Det är också möjligt att särskilja siklöjan på kotornas morfologi, som är mer delikat i strukturen än hos de andra mer storsvuxna arterna.

Har sikarna på den här boplatsen fångats i havet bör dess taxonomiska tillhörighet vara älvsik. Denna sik lever i kustområdenas bräckta vatten. Den är anadrom, d.v.s. den vandrar från havet upp i älvar för att leka. Detta sker i augusti-oktober, varefter de vänder tillbaka till havet i november-december. De havslevande bestånden i Bottenhavet vandrar under vintern söderut och återvänder under våren.

Älvsiken kan bli upp till 60 cm lång.

Id, *Leuciscus idus*

Det två fynden av id vållar inget problem vad gäller arttillhörighet. Stjärtkotorna hos iden har flera långsgående lister på kotornas sidor till skillnad från andra i området förekommande karpfiskar, som nästan uteslutande har bara en långsgående list.

Iden är en euryhalin sötvattensfisk, d.v.s. den accepterar även bräckt vatten, och den är vanlig i Norrlands kustområden. Under våren, mars-maj, företar den lekvandringar uppför älvar och bäckar. Där kan den också övervintra. Den maximala storleken är omkring 60 cm.

Lake, *Lota lota*

Den enda arten av torskfiskarnas familj som primärt är sötvattenslevande. Kotorna hos torskfiskarna har en mycket typisk morfologi och laken som tillhör underfamiljen Lotinae är enkel att skilja från torsk, som tillhör underfamiljen Gadinae, och som är den andra torskfisken som förekommer i norra Östersjön.

Skärgårdsbestånden av lake i Östersjön vandrar från augusti-december upp i rinnande vatten för att övervintra och leka under december-mars. Den flyttar ut i havet igen i mars-maj. Laken blir upp till 100 cm lång.

Abborre, *Perca fluviatilis*

Vanlig i Östersjöns kustområden. Kan lekvandra upp i åar. Även vandringar längs kusten har påvisats. Tillbringar vintern på större djup. Leken äger rum strax efter islossningen på grunt vatten.

Längd upp till ca 60 cm. Bestånd i bräckt vatten har ofta snabbare tillväxt.

Simpor, familjen *Cottidae*

De ben av simpor som tillvaratagits på boplatsen kommer alla från större individer, vilket bara lämnar två arter som möjliga alternativ, rötsimpan respektive hornsimpan. Den marina oxsimpan (*Taurulus bubalis*) skulle ha kunnat förekomma i Littorinahavets skärgård i Medelpad, men den blir bara drygt 15 cm lång vilket är för litet för att passa de funna resterna. Även morfologiskt kan den skiljas från de större simporna. Stensimpan (*Cottus cottus*) som också kan påträffas i kustområdet är än mer småväxt. De marina bestånden av rötsimpa och hornsimpa har robusta skelett men deras detaljstruktur är mycket variabel. Hela kotcentra i materialet har kunnat föras till respektive art medan en del fragment av kotor och andra delar har sammanförts i gruppen simpor.

Rötsimpa *Myoxocephalus scorpius*

Marin art som förekommer i hela Östersjön med undantag för nordligaste delen. Bottenlevande på steniga bottnar med sand eller gyttja, från stranden till 20 m djup eller mer. Leker nära stranden från tidig vinter till tidig vår. Kan i Östersjön nå en storlek av ca 25-28 cm. Kan tas på ljuster i eldsken om hösten. Köttet sämre än hornsimpans.

Hornsimpa, *Trigloporus quadricornis*

Subarktisk/arktisk art som under slutet av istiden invaderade det baltiska bäckenet där den isolerades från huvudutbredningen. Lever som marin form i Östersjön norr om Öland och som relikter i många djupa och kalla sjöar under den högsta postglaciala havsnivån, t.ex. Vänern, Vättern, Mälaren och Siljan i Sverige, flera

finska sjöar och i Ladoga och Onega i Ryssland. De limniska formerna saknar de annars typiska svampliknande hornen på huvudet. Vanlig i Bottenhavet. Levnads-sättet liknar rötsimpans, och båda arterna förekommer ofta tillsammans, hornsimp-an oftare på mindre djup. Kan i Bottenhavet bli upp till 30 cm. Köttet anses på många håll som en delikatess.

Plattfisk?, *oidentifierad*

Skrubbskädda (*Platichthys flesus*) och piggvar (*Psetta maxima*) är två möjliga alter-nativ. Skrubba bör ha varit den mest frekventa.

Hönsfågel (skogshöns?, *Tetraonidae*)

Ett fåtal benrester av mindre hönsfåglar har identifierats. Sannolikt härrör de från dalripa (*Lagopus lagopus*) eller fjällripa (*L. mutus*). Ekologiska faktorer talar för den förra. Den likstora järpen (*Bonasia bonasia*) kan möjligen vara en senare invandra-re som följde granens invandring något senare under Subboreal tid.

Smågnagare (sork?, *Microtinae?*)

Det identifierade benet, ett lårben, passar i storlek med en mellanstor sork. När-mare artbestämning är sannolikt inte möjlig.

Bäver, *Castror fiber*

Närvaron av bäver ute i kustbandet kan i förstone verka onaturlig, men bävern drar sig inte för att, om än tillfälligt, att kolonisera öar ganska nära det öppna havet. Annars hör bävern mest hemma i inlandets sjöar och rinnande vattendrag där den provianterar bland strandnära buskar och mjukvedsträd.

Vikare, *Phoca hispida*

Den vanligaste sälen i Bottenhavet. Finns i skärgårdarna under den isfria delen av året. Stannar kvar sedan isen lagt sig och gör andningshål i isen. Ynglar under senvintern i packisen där den gräver ut bohålor. Lever mestadels solitärt men kan under vintern och våren uppträda i större flockar i samband med råkar i havsisen. (Haglund 1961, Almkvist *et al.* 1980).

Gråsäl, *Halichoerus grypus*

Ynglar under senvintern bland drivisen. Är beroende av tillgång på öppet vatten då den inte kan göra egna andningshål. Under den isfria delen av året är den mer havslevande än vikaren. Samlas ofta i mycket stora grupper. (Haglund 1961, Alm-kvist *et al.* 1980).

Säl, oidentificerade, Phocidae.

De flesta identifierade sälbenen kommer från vikaresälen, bara ett fåtal är från den större gråsälen. Genom storleksskilnaden mellan de två arterna kan huvuddelen av de oidentificerade sälresterna med stor sannolikhet föras till vikaren.

Diskussion

Vilka djurarter som vi finner bland lämningarna på boplatser är avhängigt många olika faktorer, både av kulturell och naturlig art. Årstiden har stor betydelse. Många arter migrerar mellan olika biotoper under sina födosök, för att leka eller för att övervintra. Människans val av olika fångstplatser under året avgör på så sätt vilka arter som överhuvudtaget varit möjliga att fånga. Olika boplatser som vi undersöker kan ha haft helt olika roll i under en årstidscykel. Vissa platser kan ha använts i direkt samband med specifika jakt- eller fiskeaktiviteter. Andra kan ha varit mer långvariga uppehållsplatser till vilka bytesdjur från flera olika biotoper hemfördes. Vilka redskapstyper man använde var också en selekterande faktor. Ekologiska faktorer styr tillgången på bytesdjur i olika biotoper och människan gör sitt val av fångstplatser. Områdets position i dåtidens zoogeografiska zoner bestämde de yttre totalramarna.

Vad som till slut skulle komma att bevaras i boplatsens kulturlager avgjordes av hur människorna behandlade de djur som de fångade och om djuren hemfördes i helt eller styckat tillstånd. Här har endast brända ben bevarats. Det är inte givet att alla arter behandlades på sådant sätt att de hade samma chanser att bli brända på eld.

Artsammansättningen i Jättendalboplatsen tyder på att man (åtminstone) har fiskat där under vintern. Sannolikt har man bara fiskat i havet. Simporna har möjligen fångats där på grunt vatten, kanske med ljuster. Både rötsimpan och hornsimpan kommer under förvintern upp på grunt vatten för romläggningen. De bör ha varit vanliga och lättfångade på sandiga bottnar innan isen lade sig, vilket kan ha inträffat senare under Subboreal än i nutid. För simpornas del kan vi inte utsluta att de utgjort föda åt sälar. Till boplatsen har de i så fall kommit via jagade sälar utan att avsiktligt ha eftersökts av boplatsens innevånare. Men en sådan tolkning förklarar inte varför man besvärade sig med att bränna fiskar från sälarnas maginnehåll.

Gädda bör ha varit lätt att fånga under leken. Den går då in på lätt uppvärmda grunda strandbottnar där de upptagna av lekbestyren lätt kan ljustras eller snaras.

De andra fiskarterna som identifierats kan också ha förekommit i det utsötade kustvattnet. Vi saknar fiskar från de djupare och saltare delarna av havet, däribland torsk. Att vi saknar strömming (sill) kan bero på att de inte förekommit på just de biotoper som stenåldersmänniskorna exploaterade eller på att man inte använde

redskap som fångade denna art, eller att strömming inte fanns i denna del av skärgården under de tider på året då man fiskade där.

Sik (de större arterna) bör ha funnits främst i mynningsområdena av älvar och åar under vårsäsongen och under hösten vid leken (efter laxens lek). Det låga antalet sikrester kan återspegla begränsad fiskesäsong på boplatsen eller val av fiskeplatser. Karpfiskar, till vilka iden hör, har begränsad eller ingen aktivitet under den kalla årstiden. Detta kan vara en anledning till att resterna av dem är så få. Iden går på våren från havet upp i vattendrag för att leka och de kan då vara lätta att fånga. Laken drar sig undan från varmt vatten och kan fångas på grunt vatten först sedan vattentemperaturen sjunkit under fyra grader på hösten. Vissa lakebestånd vandrar ut i havet under sommaren.

Sälar tycks utifrån andelen benrester ha varit av stor betydelse för människorna som bott på platsen. Det undersökta materialet innehåller både unga och gamla individer. Det är möjligt att man jagat vikaresäl under dess yngeltid på senvintern. Detta kan i så fall ha skett ganska nära boplatsen. Enligt Vilkuna (1972 och där angivna källor) var speciella sälhundar till stor hjälp när det gällde att hitta sälhönans bohåla i packisen (om jakt på 1920-talet). Hunden, ofta en spets som annars gärna skällde, gjorde stånd under tystnad när den vädrat en kut, varefter jägarna kunde öppna bohålan uppifrån och ta både kut och försvarande hona. Gråsälen har sannolikt ynglat längre ut till havs, nära fritt vatten. Den större andelen vikaresäl kan tyda på att man vid vårvinterjakt hållit sig ganska nära kusten. Vid jakt under årets isfria del har vikaresälen varit den mest frekventa arten inne i skärgården.

Sett utifrån benfynden har man troligen jagat och fiskat från Jättendalsboplatsen under vintern, kanske främst under vårvintern. Avsaknaden av större vilt från skogen, t.ex. älg, gör det troligt att Jättendalsboplatsen varit en specialiserad fångstplats för fisk och säl. Slutsatser om säsongsmässighet och exploatering av olika biotoper från fångstplatsen kan inte utesluta att man varit där även andra delar av året, och resultaten skall ses som preliminära. Först på grundval av faunalämningar från en serie samtida fyndplatser från olika ekologiska zoner kan vi på allvar börja testa modeller av säsongsvist utnyttjande av olika biotoper .

LITTERATUR

- Almkvist, L., Olsson, M. och Söderberg, S., 1980. *Säl i Sverige*. Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm.
- Haglund, B., 1961. *Säl*. P.A. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Jonsson, L., 1995. Fiskben från fornlämning 127 i Jättendal sn, Hälsingland. I L. Holm: Arkeologisk undersökning av Raä 127, Jättendal sn, Gävleborgs län. En preliminär rapport. Institutionen för arkeologi, Umeå Universitet. (opublicerad)

- Lelek,A.,1987. *The Freshwater Fishes of Europe* vol.9 *Threatened Fishes of Europe*. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Rosén,N.,1920. Om Norrbottens saltsjöområdes fiskar och fiske. *Medelanden från Kungliga Lantbruksstyrelsen* 225.
- Svärdsson, G.,1979. Speciation of Scandinavian Coregonus. *Report Institute of Freshwater Research Drottningholm* 57:1-95.
- Vilkuna, K.,1972. Säljakt. I *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band XVII sp. 686-694. Allhems, Malmö.
- Wallander, H., 1995. Osteologisk rapport. Raä 127, Jättendal socken, Gävleborgs län. Rapport från Norrbottens museum, dnr 1718/95, Luleå. (opublicerad)
- Wheeler, A.,1978. *Key to the Fishes of Northern Europe*. Frederick Warne, London.